

YAKINDOĞU ARKEOLOJİSİNDE KUDURRULAR VE İŞLEVLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*An Evaluation on Kudurrus and Their Functions in Near East
Archaeology*

Çağatay YÜCEL*

Umut PARLITI**

ÖZ: Kudurru, Güney Mezopotamya'da MÖ 16-12. yüzyıllar arasında krallar tarafından vasallara bağışlanan arazi sınırlarının belirlendiği yazılı ve betimleme taşıyan taşlara verilen addir. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar bu taşların arazileri tanımladıklarını gösterse de işlevsel olarak arazilerde kullanılmadıklarını ortaya koymaktadır. Koyu kireç taşından, 40 ile 90 cm arasında ölçülere sahip söz konusu sınır taşlarının birer kopyaları tapınaklarda saklanmaktaydı. Üç boyutlu bu taşlar yazılı ve resimli olmakla birlikte silindirik formu üst noktada sivrilmekte, kaideye doğru genişlemektedir. Kudurruların Türkçe bilimsel kaynaklarda çok az yer edinmesi, bizleri bu sınır taşlarını derinlemesine bir çalışmaya itmiştir. Bu makalede kudurruların Babil yönetiminde hangi hanedanlık döneminde ortaya çıktığı, ortaya çıkmasındaki ekonomik politikaların neler olduğu, amacının tam olarak ne olduğu, yayılım alanın nereler olduğu aktarılmaya çalışılmıştır. Kudurrular üzerine işlenen hayvanlar ve nesnelere aracılığıyla, Eski Mezopotamya panteonu irdelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca kudurruların neden sürdürülemez olarak ortadan kaldırıldığı gibi sorulara da yanıt aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kudurru, Arazi Bağışi, Lanet, Kassit, II. İsin

ABSTRACT: Kudurru is the name given to inscribed and figurative stones which determine the boundaries of land donated by Kings to vassals in Southern Mesopotamia between 16-12 BC. However, studies conducted in recent years reveal that these stones are not used functionally in the lands, though they show that they define the lands. Copies of these boundary stones of dark limestone measuring between 40 and 90 cm have been stored in the temples. These three-dimensional stones are in written and illustrated form; its cylindrical form is tapered at the upper point and expands towards the base. The fact that the Kudurrus have little place in the scientific sources in Turkish literature triggers us to conduct an in-

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Diyarbakır, cagnar21@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7997-7505

** Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Erzurum, umutparliti62@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9895-4926

Geliş Tarihi / Received: 15.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 30.07.2020

Yayın Tarihi / Published: 29.01.2021

depth study of these boundary stones. This article tries to convey the information about the dynasty they emerged in Babylonian rule, the economic policies in their emergence, their purpose, their distribution area. The ancient Mesopotamian pantheon has also been tried to be examined through animals and objects engraved on the Kudurrus. In addition, questions such as why the Kudurrus have disappeared are tried to be answered.

Keywords: Kudurru, Land Donation, Curse, Kassit, Isin the Second

Giriş

Makalenin içeriğinde daha detaylı bir şekilde ele alacağımız sınırları belirleyen, tapınak ve idari yönetimle ilişkilendirilebilecek kudurrular en azından MÖ 16. yüzyıldan MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına kadar Babil'de (Güney Mezopotamya) üretilmişlerdir (Hinke, 1911: VII-XI; Iwaniszewski, 2003: 80; Weszeli, 2010: 99-102). Anıtsal dikili taşlar olarak ifade edilebilecek kudurruların büyük bir kısmı Geç Kassit Hanedanlığı ve İsin İkinci Hanedanlığından (MÖ 14. yüzyılın ortaları- MÖ 1026) gelirken diğerlerinin sonraki hanedanlıklara ait olduğu görülmektedir (Iwaniszewski, 2003: 80; Paulus, 2006: 26-27, Fig. 1).

Babil'in ilk kralı II. Agum'un Babil'i MÖ 1570 dolaylarında 24 yıllık Hitit esaretinden kurtarmasıyla başlayan Orta Babil ya da Kassit dönemine ilişkin eldeki tek kaynak kendilerinin uygulamaya koymuş oldukları kudurrulardır (Oates, 2004: 90). Kudurrular üzerinden çok az bilgiye ulaşabildiğimiz Kassit Dönemi, Mezopotamya araştırmacıları tarafından en az incelenen dönemlerden biri olmuştur. Bu durum Kassit egemenliğindeki yöneticilerin yerel olup olmadıkları konusunda kesin bir şey söylenmesine engel teşkil etmektedir. Kassitlerin erken hanedanlık sürecine dair sadece birkaç kraliyet yazıtı ve daha sonraki dönemlere ait birkaç kraliyet bilgisi içeren kopya metinler mevcuttur. Kudurrular sayesinde hanedanlıkların yapısı yanısıra hem toprak işleyişi hem de dönemin ekonomik, sosyal ve de dini yapısı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir (Slanski, 2003: 3).

"Kudurru" tanımlamasını ilk kez 1894 yılında Belser yapmıştır. Bu tanımlama Akadça kelime anlamı "kdr" sınır veya hudut anlamına dayanmaktadır (Belser, 1891: 187-203). Kudurrular arazi büyüklüklerini, konumlarını, sınırlarını ve komşu arazileri şematik çizimlerle içeren, kesin açıklamalara yer verilen sınır taşı olmakla birlikte sınırların işaretçisi adıyla Akkad terimi olarak arkeoloji literatüründe yerini almıştır. Assur arkeolojisinde ise bu terim arazi mülkiyeti ve vergi muafiyetleriyle ilgili yasal belgelerin taşta işlenmiş biçimleri olarak ifade edilmektedir (Fales, 1990: 136; Gelb vd., 1991: 1-2; Steymans, 1995: 4-5; Iwaniszewski, 2003: 80; Steinkeller, 2011: 211). Anıtsal belgeler niteliği taşıyan kudurrular, taş steller şeklinde kesilerek tarlaya (?) veya ilgili olduğu yere dikilir; kopyaları

tapınaklarda sergilenirdi. Kudurrular, Kassit (Orta Babil ile başlar) Dönemine ait bir insan boyunun yarısı büyüklüğünde olan, 40 ile 90 cm arasında değişen, koyu siyah kireç taşından yapılmışlardır. Bu taşlar sahip olduğu morfolojik özellikler yanında yazılı ve resimli özelliklerinden dolayı üç boyutludurlar. Form olarak şekillerinin silindirik yapısı, yanlarının göreceli eşitsizliği, sivri üst noktanın varlığı, çoğunlukla üst kısımdan çok daha pürüzlü bir iç tabana sahiptirler. Nispetten küçük boyutlara sahip olmaları taşınabilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca kudurrular için seçilen kaynak kayacın cinsinin siyah kireç taşı olması Güney Mezopotamya'nın alüvyon düzlüklerinde bu türdeki taşların diğer taşlara nispetten özellikle fark edilir olmalarıyla açıklanabilir. Bu nedenle herhangi bir noktayı değil, ayırt edici bir noktayı işaretleyecek şekilde keskin bir biçimde inceltilmiş ve biçimsiz olsa da değerlendirilmişlerdir (L.W. King, 1912: 25).

Kudurruların Biçimi ve Kullanışı

Kudurrular aşağıda detaylı bir şekilde değerlendirmelerini yapacağımız şekilde temelde yazılı ve yazısız olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Bu taşların üzerine bağışın hukuku veya tarihsel arka planını tanımlayan, üzerinde tarafların ve işlemin listelendiği bir hukuki bölüm bulunmaktadır. Anıtsal taşlardaki bölümlerde gelecekteki mülkiyeti ihlal etmeye yeltenecek her kişiye karşı lanetler içeren koruyucu metinler bu hukuki bölümün parçasıdır. Buna dini gücün sembolleri olan tanrısal betimlemeler de eklenmekteydi (Slanski, 2000: 111). Böylelikle bir kudurruda hem hukuki hem de dini içerik bir arada işlenmekteydi. Kudurruların hukuksal kısımlarında kral veya bazen de yüksek görevliler tarafından belli bir kişiye belli bir toprak parçasının bahşedildiği, bazı vergilerden muaf tutulduğu ve bazı görevler yüklenildiği ilan edilirdi. Bu yasal sözleşmeler aslında birkaç tanığın huzurunda kil tabletlere de yazılmıştır. Bu özellikleriyle kudurrular tarihli, mühürlenmiş ve muhtemelen yararlanıcıları tarafından tutulmuştur (Wheat, 2012: 63).

Üst kısma doğru sivrilen bu taşların üzerlerindeki dinsel kısımlarda tanrıların sembolleri yer almaktadır. En önemli tanrı simgeleri en üste işlenirdi. Tanrı sembolleriyle birlikte taşın diğer yüzüne çivi yazısıyla arazinin sahibinin mülkü açıklanır, ihlali halinde tanrılar huzurunda cezalandırılmak suretiyle beddualara yer verilirdi (L.W. King, 1912: 112: 41). Yasal metnin sonundaki lanetlerde korkunç cezalar vermeleri için çağrılan tanrıların isimleri ile aynı stelde tasvir edilen semboller arasındaki yazışmalar sadece kabaca belirlenmiştir. Bilinen en erken Sin bedduasının işlendiği kuduru, Kassit Hanedanlığının (Orta Babil) kralı olan Meli Sihu

zamanına (MÖ 1186-1172) tarihlenir. Sonraki kudurru Marduk Nādin Ahhē zamanına (MÖ 1099-1082) tarihlenmiştir. Bu kudurrularda yerleşimden uzaklaştırmak ve evden, haneden yoksun bırakılmakla beddua edilmektedir. Bu bedduaların hak ihlallerini yapanları bulacağı ve onları yakacağına inanıldığı belirtilmektedir (Resim 1a-b), (Slanski, 2000: 96, Fig. 1; Slanski, 2003: 4, Fig. 2; Akkuş Mutlu, 2014: 288, 290).

Çivi yazılı metinlerle ve ilahi sembollerle kaplanan bu taşlar muhtemelen yasal eylemi onaylamak ve güvence altına almak için tapınaklarda sergilenirken aynı zamanda ilgili alanların sınırlarını kamuya duyurmak adına ya şehirde halka açık bir alana ya da araziye yerleştirilmiş stel oldukları varsayılmaktadır. Ancak taşların doğa şartlarına bırakılacak şekilde yıpranmamış olduklarını, taşların şekilleri nedeniyle arazilerde zeminlere gömülmeye uygun olmadıklarını görüyoruz. Ayrıca arazilerde değil de tapınak odalarında ele geçmiş olmaları ve kudurru taşlarının yazıtlarında tanrıların önlerine dikildiklerinin söylenmesi duruma açıklık getirmektedir (Seidl, 1989: 72-74; Slanski, 2003: 109; Paulus, 2006: 28, Fig. 3; Paulus, 2013: 91, dipnot. 44).

Kudurruların Kullanımlarında İçerik

Şekilsel olarak ele aldığımız bu taşların içeriğine baktığımızda üzerinde yazılı metin, taşın adı, arazi hibesinin veya muafiyetinin tanımı, arazi araştırmasının beyanına göre bağış yapan hükümdar ve yapılan kişinin adı yer almaktadır. Aynı zamanda araziye satan ve alan kişilerin adları, tanıkların listesi, kraliyet mührü ve sonrasında ilahi semboller üzerinden emre uymayanların başlarına gelecek lanetlere, son olarak da tarihe yer verilmekteydi. Yazılar terminolojik açıdan incelendiğinde bireysel yazıtlarda iki, üç ismin şecere ad listelerine yer verilmekteydi. Modern tapuya karşılık gelen söz konusu Babil arazi sınırlarını belirleyen taşlar kişilerin torunları da dâhil olmak üzere sahipliği garanti etmekteydi (Bringmann, 1980-1983: 267-270; Hinke, 1911: VII; Slanski, 2003: 101; Lee vd., 2010: 793-794; Paulus, 2013: 91-92; Weszeli, 2010: 113). Kireç taşıdan şekillendirilen Eski Yakın Doğu'nun en nadide eserlerinden olan bu anıtlar kil tabletlere yazılan işaretlerin stilini taklit etmek için bilinçli bir şekilde taşlara oyulmuşlardır. Heykeltıraş taşla çalışırken kama şeklinde çivi yazısı sembollerini taklit etmiştir (Wheat, 2012: 65, fig. 30). Kudurru taşları bu yazı yöntemiyle Kassit fikirlerini ve ikonografisini yansıtmaktadır. Bu nedenle bir kudurrunun tipik öğelerinin çoğunu Babil kültüründe bulmak mümkündür (Slanski, 2000: 111).

Kudurruların içerikleri, işlendikleri dönemlere göre birtakım farklılıklar içermektedir. Erken ve Orta Kassit Dönemlerinde (MÖ 1415'ten MÖ 1225'e kadar) sadece arazi işletim sisteminin kendisi değil aynı zamanda kil tabletlerindeki yasal koruma hükümleri, şahitler ve tarih gibi başka unsurlar da yer alırdı. Dolayısıyla kudurrular, kil tabletlerin sadece birer kopyası değillerdi. Bütün halinde ele aldığımızda kudurruların giriş kısmında tanımlamaya yer verilir. Sonrasında koruyucu bölüm, kraliyet yazıtları (özellikle tarihsel anlatılar ve lanetler gibi unsurlar) ve edebi metinler (örnek olarak ilahiler) kudurrular üzerinde biçimlendirilerek yer almışlardır. Ancak bileşenler kudurrunun yararlanıcısının statüsüne uyacak şekilde farklı uyarlanmışlardır. Bir kudurru yazıtının ana bölüm ya da kısımlarından her biri herhangi bir hanedanlığı direk işaret etmez. Taşlar üzerinde farklı tanrıları temsil eden semboller olarak kullanılan görüntüler ise Eski Babil ve daha önceki dönemlerde bazı farklılıklar ile bir geleneğe ait olduklarını göstermektedirler (Paulus, 2013: 88). Bu bakımdan hanedanlıklar arasındaki üstünlük veya güç dengesinin değişmesi durumunda oluşacak karmaşanın önüne geçecek yegâne kayıt kudurrulardır. Bir hanedanlığın başka bir hanedanlık veya kişi tarafından toprak ya da arazi kaybına uğraması demek geleceğe yönelik sermaye kaybı demektir. Aynı zamanda toprağın kaybı itibar kaybını da getirmektedir. Bunun önlenmesinin en iyi yolu aracı madde olan kudurrular üzerinden tanrılardan yardım istenmesidir (Slanski, 2000: 113).

Bu dönemlerde yasal belgelerin aksine kudurrularda lanetlere yer verilerek tanrı eliyle dini güce sığınılmıştır. Yasal belgelerdeki beddua ya da lanetler, MÖ 3. bin yıldan beri bilinmektedir. Lanetli olan diğer metinler, normal suçların yasalarda ele alındığı kanun koleksiyonlarından oluşmaktadır. Yasaların ihlali veya stelin gelecekteki krallar tarafından ihlal edilmesi, tanrılar tarafından cezalandırılmasına bırakılmıştır. Son olarak tapınakta ve başka yerlerde sergilenen nesnelere gelecekteki yöneticiler veya başkaları tarafından ihlal veya gasptan korumak için de lanetler taşlara kazınırdı. Kudurru yazıtlarında lanetler, mülkleri herhangi bir ihlale karşı korumak için tanrıların yardıma çağrıldığı lanetler şeklinde işlenirdi. Mezopotamya kültürüne ait birçok buluntu üzerine işlenerek sıkça karşımıza çıkan lanetleme, kudurrularda ihlalciyi cezalandırmak için tanrılara hitap edilmesine benzetilmiştir (Steymans, 1995: 30).

Babil'de kişinin mülküne yönelik bir saldırı meydana geldiğinde o kişi mahkemeye dava açabilmekteydi veya baş yargıç olan krala itiraz edilmesi durumunda kudurrular üzerine düşürülen raporlara ve tanıkların ifadelerine

başvurulmaktaydı. Bu durum toplumun ve idarenin sosyal yapısı hakkında bilgiler sunmaktadır. Kudurrular arazi yararlanıcılarının daha çok yüksek yetkili kişiler olması ve sonrasında varlıklı ailelerin de yararlanıcı olmasından dolayı ekonomik yapı hakkında birtakım bilgiler aktarır. Görüldüğü gibi kudurrular, çok az bilginin bulunduğu Kassitlerin “karanlık” döneminin ekonomik ve sosyal tarihine ışık tutmaktadır. Kudurruların sayısı arttıkça ve üzerinde daha derinlemesine incelemeler yapıldıkça mülkiyetin dağılımına, kraliyetin iktidar yapısına, hükümdarlığın hem yönetimine hem de resmi, kişisel dindarlık ideolojisine ilişkin önemli bilgilere ışık tutacaktır (Paulus, 2006: 28-29, fig. 3).

Kudurruların içeriğine ilişkin yaptığımız bu analizi detaylı bir şekilde taşların kullanımına dönük de yapmalıyız. Kudurrular birer anıt taşları olarak ilişkilerinin anlaşılması, bu eserlerin atıfta bulunduğu terim olan “sınır taşları” anlamından yola çıkarak ilk yayınlara dayanan ve beraberinde getirdiği genel ima ile ortaya çıkmıştır. Sınır taşları yani fiziksel olarak tarlalara yerleştirilmiş olan taşları belirtmek için ayarlanmış işaretçiler olarak yayınlarda geçmektedir (Belsler, 1891: 3-4; Hill, 1988: 401). Bu durumda kudurrular kısmen toprağa gömülmüş kısmen de erozyona uğramış taşlar olmalıydı. Böylesi bir kullanımda binlerce sene aşınma geçirmeden gelmeleri imkânsızdır. Üstelik beddualardan korkup bu taşların alınmamış olmaları da iyimser bir yaklaşım olur. Bilinen 150 kudurrudan hiçbirinin yerleşim alanlarında ve tarlalarda bulunmamış olması aslında bizlere ipucu vermektedir. Herhangi bir yerleşim yerinde olmadığı için arkeolojik kazılarda da ele geçmemiştir. Bunların bulunma durumlarıyla ilgili en açıklayıcı kanıt bir tapınağın iç bölümünde bulunmuş olmalarıdır.¹ Bu sorunsallara cevaplar aradığımızda yine en yakın kanıtları kudurru taşları vermektedir.

Kudurrular, zaman dilimi açısından arazileri tanımlamak ve kurulmak üzere sergileme amaçlı belli bir yere yerleştirilmiş olabilirler ancak bunların uzun süre dış ortama maruz kalacak şekilde konulmamış olması gerekir. Arazinin bağışlanması ya da el değiştirilmesinde kısa bir süreliğine halka bilgilendirme amaçlı konulduktan sonra yerlerinden alınarak tapınaklarda koruma altına alınmış olmaları daha mantıklıdır. Dış ortamda kalma süresi için en makul 3 ay ya da en fazla 6 aylık bir zaman dilimi verilebilir. Çünkü bu kudurruların belirli ağırlıkta olması, özenle işlenmesi, estetik özellikler barındırması vb. durumlardan dolayı arazilerde uzun süre tutulamayacağını

¹ Hemen burada belirtmek gerekir ki MÖ 2. Binyıl kudurruları Sippar’daki Şams (Shamash) tapınağında ortaya çıkartılmıştır bk. Buccellati, 1994: 283.

ön görmekteyiz. Arazilerde bunu denetleyecek bir mekanizmanın varlığı da söz konusu değildir. Bu bakımdan ele aldığımızda kısa bir süreliğine ya arazilere bırakıldıklarını ya da hiç bırakılmayarak doğrudan yerleşimin olduğu kamu meydanında, pazar yerlerinde sergilenmiş olduklarını söyleyebiliriz. Bir yerlere dikildikleri altlıklarından anlaşılan kudurrular, boyut ve şekil olarak farklılıklar göstermektedirler (L.W. King, 1912: X; Gelb vd., 1991: 25). Bu kudurrular denildiği gibi eğer sınırlara, arazilere ya da tarlalara dikilmişlerse uygulamada nasıl bir yol izlendiği sorusu aklı gelmektedir. Bu durumda kudurruların yazılı ve yazısız olmak üzere iki biçimde arazilere yerleştirilmiş olabileceği ön görülebilir.² Yazısız kudurrular yalın olanları içerirken yazılı olanlar detaylı bilgiler sunmaktadırlar. Bu ayrım üzerinden kudurruları ele aldığımızda kendi içlerinde dahi birtakım farklılıklar sergiledikleri görülmektedir.

Yazısız Kudurruların Bölgesel Dağılımları ve Kronolojisi

Bu kudurrular form bakımından Eski Akad Dönemi'nden Eski Babil Dönemi'ne kadar devam eden kraliyet stelleriyle benzeştirilebilirler (Buccellati, 1994: 287). Ancak söz konusu steller gibi anıtsal değildirlere ve onlar gibi kaliteli malzemeden yapılmamışlardır. Zira Güney Mezopotamya metaller, değerli taşlar ya da altın gibi yer altı zenginliğe sahip değildi. Sadece kireç taşı, bitümlü kireç taşı ve kilden yana zengindi. Bu bakımdan bölgeye daha sonradan gelen ve Hint-Avrupa topluluğu olduğu söylenen Kassitler bu taş kültürüne doğal olarak yabancıydılar. Sonuçta hem biçim hem de içerik olarak Kassit etkisini göstermezler. Ancak kudurruların erken örnekleri Kassit menşeli olduğu için daha çok Kassit Dönemi ile anılırlar. Bu taşlar sonraki döneme daha çok damga vurarak çağının temsilcisi olmuşlardır. Burada Kassit kudurrularının kronolojik dağılımının ayrıntılı bir incelenmesi yapıldığında Geç Kassit hükümdarları Melişipak ve Marduk-apla-iddina I yönetimindeki sayılarındaki büyük artış dikkati çeker. Bunun sebebi Babil'e gerçekleştirilen Elam baskınından önce çok sayıda toprak bağışısı yapılmasından kaynaklanmaktadır. Susa'da tespit edilen 45 kudurrudan başka Susa toprakları dışında tespit edilen 19 kudurru Kassit Dönemi'nden (MÖ 1400-1155) kalmadır. 39 kudurru ise sonraki İsin II Dönemi'ne (MÖ 1157-1010) atfedilebilir. Diğer 30 kudurru ise Yeni Babil Dönemi'ni de içerisine alan, MÖ 1026'dan MÖ 625'e kadarki süreçte kullanılmıştır (Tablo 1-2), (Seidl, 1989: 48).

Diğer yandan, Kassit Dönemi'ne ait yazılı kayıtların bolluğu ile karşılaştırıldığında sonraki dönemlere tarihlenen diğer yazılı kayıtların

² Bunlardan yazılı olan kudurrular genelde daha geç dönemlerde kullanılmışlardır.

azaldığı görülmektedir. Böylece kudurruların Kassit Dönemi ile sınırlı olmadığı netleşir, hatta Kassitlerden sonra daha popüler olmalarıyla diğer yazılı belgelerin azaldıkları söylenebilir. Elbette Kassit Dönemi'nde kudurruların ortaya çıkış nedenleri ve Yeni Babil Dönemi'nde ortadan kaldırılmalarının nedenleri hâlihazırda cevap bekleyen sorulardandır.

Yazılı Kudurrular ve Tanrısal Semboller

Kudurrular üzerindeki kutsal semboller arasına işlenen lanetlerde kullanılan bir dizi tanrısal ismin Eski Babil Dönemi'nde (MÖ 19-16. yüzyıllar) üretilen AN=Anu serisine göre sıralandığı belirlenmiştir. Anu'ya göre düzenlenen tanrılar dizisi sekiz küçük alt gruba (aileye) ayrılmaktadır. Anu listesi en büyük ve en sistematik liste olmakla birlikte Geç Kassit Dönemi'nde de iyi bir şekilde bilinmekteydi. Lanetlerde çağrılan tanrıların adlarının sırası, dönemin tanrılarının bazı standart listelerine göre düzenlenmişti (Iwaniszewski, 2003: 85).

Şimdi kudurrular üzerine işlenen ilahi sembolleri detaylarıyla inceleyelim. Anu ve Enlil'in amblemleri olan boynuzlu başlıklar, genelde mühürlerde yer almazlar. Koçbaşı asa ve mühürler üzerinde keçi balığı Ea'yı simgelerken kudurrular üzerinde Ea kaplumbağa ile temsil edilir. Kudurrularda köpek Gula'yı temsil ederken Geç Babil mühürlerinde bağımsız bir sembol olarak tasvir edilir. Kudurrular üzerinde ibadet sahneleri yoktur. Kudurrularda ve Yeni Babil'in MÖ 1. bininde tanrılar antropomorfik tasvirlerin yerine sembollerle temsil edilmiştir. Bunlar arasında akrep-kuş-insan şekilli melez karışımın arasında kama, koçbaşı asa, keçi balığı, lamba, aslan başlı asa ve bazen bir şimşek sembolü bulunur (Resim 2a-b), (Tallay, 2005: 145, Fig. 16, 44). Öyleyse kudurrularda tanrıların sembolleri antropomorfik yerine zoomorfik verilmesinin altında yatan neden neydi? Bu neden, insanların gözünde hayvan sembollerinin daha korkunç olması mıydı?

Bu sorulara cevap aradığımızda kudurrularda antropomorfik tasvir yerine sembollerin tercih edilmesi ya da sembollerle tanrıların atribütlerinin anlatılması taşın alanının sınırlamasıyla ilgili olabileceğini göstermektedir. Çünkü tüm tanrıları taşa sığdırmak imkânsız olacağından yerlerine semboller kullanılmıştır. Bunlardan güneş diskinin Akkad ve Geç Babil Dönemi'nde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Güneş diski, Tanrı Şamaşı temsil ediyor olmalıydı. Kanatlı disk ise Güneş tanrısı Samaş ya da savaş tanrısı Ninurta'yı temsil etmektedir. Assur tanrısını temsil ettiği de ileri sürülebilir. Sembollerden hilal, Ay tanrısı Nanna/Sin'i temsil etmektedir. Sekiz köşeli yıldız ise genelde bir disk içerisinde gösterilir. Aşk ve savaş tanrıçası İştari

temsili ettiği düşünülmektedir (Slanski, 2000: 101). Çatalı yıldırım, iki ya da üçlü şimşek çatalı biçiminde gösterilir. Fırtına tanrısının sembolüdür. Sümer'de İşkur, Asur'da Adad'ı temsil ettiği düşünülmektedir. Üçgen başlı kürek ya da çapanın Babil devlet tanrısı ve tarım tanrısı Marduk'u temsil ettiği ön görülmektedir (Resim 2c-d), (Pizzimenti, 2014: 155, 157, Fig. 6, 158, Fig. 7). Pulluğun Tanrı Ningirsu'yu temsil ettiği düşünülmektedir. Arpa sapı ise muhtemelen Tanrıça Şala'yı temsil etmekteydi. Akarsulu vazo ise doğurganlığın sembolü üzerinden Su tanrısı Ea ve Marduk ile oğlu Nabu ile ilişkilidir. Bu betim araziye ihlal edenin doğumunun düşük olacağını ya da çocuğunun olmayacağı uyarısının verilmesine dönük olmalıdır. Boynuzlu başlık bu betimlerde Tanrı Anu'yu temsil etmeli ve Yeni Assur'da Tanrı Assur'u temsil ettiği düşünülmektedir (Seidl, 1989: 84).

Bu durumda Assur'un Anu ve Enlil'i temsil ettiği düşünülebilir. Lamba ya da kandil, ateş tanrısı Nusku'yu temsil etmiş olmalı. Omega sembolüne gelince anne veya doğum tanrıçası Ninkhursag veya Nintu ile bağlantı aranırken İştar ile de ilişkili olabilir. Boğa betiminin fırtına tanrısı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Aslan ise Tanrıça İştar veya Ninlil ile ilişkilidir. Köpek, şifa tanrıçası Gula ile ilişkilendirilir. Kaplumbağanın su tanrısı Ea ile ilişkisi olduğu düşünülür. Akrep, Babil'in aşk tanrıçası İştar'ın yardımcısı Tanrıça İşhara'yı temsil ediyor olmalıydı (Slanski, 2000: 101; Paulus, 2006: 28; Mandacı, 2016: 225). Boynuzlu yılan, Tanrı İştaran veya Tanrı Ningishzida'yı temsil ettiği düşünülmektedir. Alçak tünek üzerine konmuş kuş betimi ise savaş tanrısı Ninurta'yı simgelemektedir. Aslan başlı değnek, yer altı tanrısı Nergal'ı temsil etmektedir (Resim 3a-b), (Seidl, 1989: 84, 124, 214-215, Levha 11a, 22a).

Bu betimlerin sahnelendiği kudurrular genelde iki ayrı bölümden oluşur. Birinci bölüm nitelik ve konum belirtirken ikinci bölüm anlaşmayı bozan tarafı lanetlemeye yöneliktir. Anlaşmalarda tanrılar şahit gösterilirdi. Adı geçen tanrının amblem veya sembolü taşa işlenirdi. Genellikle taşın üst kısmında astral tanrılar (Güneş tanrısı Şamaş, Ay tanrısı Sin, gök tanrısı Anu, hava tanrısı Enlil, aşk ve savaş tanrısı İştar, keçi kafalı balık Ninkhursag vs) yer alırdı. Daha sonra ise, yeraltı tanrısı Nergal, savaş ve kentlerin koruyucu tanrısı Zababa, kanunların tanrısı Ninurta'ya yer verilirdi (Rogers, 1998: 12-15, Table 1, Figure 3).

Mezopotamya’da Kudurru Taşlarıyla Benzer Özelliklere Sahip Taşların Kullanımları

Kudurru taşlarının kullanımına benzer kullanımın en erken örnekleri çivi yazısının başlangıcı olan Uruk III Dönemi’nden Sargonik Dönemi’ne kadar uzatılabilir.³ Bu dönemler arasına tarihlenen bir grup erken yazıt kudurrularda olduğu gibi tarlalarla ilgilidir. Bu nedenlerle söz konusu taş tabletler “*Antik Kudurru*” olarak tanımlanmışlardır. Fara Dönemi’ne (Erken Hanedanlık IIIa) tarihlenen çoğu antik kudurru bireysel arazilerin alım-satımlarının kayıtlarını tutmaktadır. Alıcının haklarını korumak adına söz konusu kayıtların kudurru örneklerinde olduğu gibi tapınaklara bırakıldıkları ve bazılarının münferit tapınak evlerine ait arazilerin kayıtları olabileceği belirtilmektedir (Steinkeller, 2011: 211).

Kudurruların hem şekil hem de içerik bakımından yakın benzerleri ise Assur kültüründe “*Ummu*” olarak bilinmektedir. Ummu’lar bir nevi sınır işaretçileri, sınır hatlarını belirteçleridir. Ummu terimi Yeni Assur yanı sıra çağdaşı Aramice’de de rastlanılan topoğrafik uygulamadır. Kudurruların tapınaklara bırakılan kil hali gibi kil tablet üzerine işlendiğini MÖ 635 yıllarına tarihlenen Arami alfabesinde yazılmış 17 satırdan oluşan bir örnekte görmek mümkündür. Arami pasajların temelini topoğrafik yapılanmaya bağlı kalınarak hukuki metinler oluşturmaktadır. Özellikle Yeni Assur tasdiklerinde olduğu gibi bu terimin kasabalar ve köyler gibi açık coğrafi ve topoğrafik bileşenleri işaret ettiği görülmektedir. Sınır işareti, sınır çizgisi veya sınırlandırılmış bir bölgeyi işaret ettikleri için Kassit, II. İsin ve Erken Yeni Babil kültürünün yansıması olan kudurrulardan örnek alınarak kullanılmış olunmalıdır (Fales, 1990: 134-135).

Ayrıca Eski Mezopotamya’da sözleşme veya antlaşma durumlarını yapı üzerine akseden iki tür resmî adli belgeden söz etmek mümkündür. Birincisi vasal antlaşmasıdır. Buna verilebilecek en iyi örnek Hitit antlaşmalarıdır. İkincisi ise kraliyet hibelerini içerenlerdir. Bu hibeleri en iyi yansıtanlar hiç şüphesiz kudurrulardır. Kudurrulardan sonra Suriye-Filistin ve Yeni Assur metinleri de kraliyet hibelerini içeren resmî belgelerdir. Anlaşmaların ortak noktası vasalların hükümdara bağlı olmaları ve ilahi yargı tehdidi altında gelecekte de sadakate teşvik edilmeleridir. Diğer yandan hibe, hükümdarın

---

³ Uruk III: MÖ 3100-2900; Erken Hanedanlık I-II: MÖ 2900-2600; Erken Hanedanlık IIIa (Fara Dönemi): MÖ 2600-2450; Erken Hanedanlık IIIb (Erken Sargonik dönem): MÖ 2450-2340; Sargonik Dönem: MÖ 2340-2159; Ur III: MÖ 2117-2008; bk. Gelb vd., 1991: 1-3, Figure 1.

vasalı geçmiş sadakatlerinden dolayı ödüllendirmesiyle lanetler ise hibeyi çıneyebilecek herkese karşı yönlendirilmektedir (Hill, 1988: 401).

Kudurruların Tarihsel Gelişimi

Akadça'da "hudut, sınır taşları" denilen kudurru taşları üzerine işlenen kutsal semboller ve yazılı metinlerin ilk kez yaklaşık 3500 yıl önce Babil'de Kassitler Dönemleri'nde ortaya çıktığı, daha sonra yaygınlaştığını ve MÖ 625'lerde son bulduğunu yukarıdaki metinler netleştirmektedir. Babil'de bu dönemler için en bilgilendirici belge kategorisinde olmalarına rağmen, kudurrularla ilgili çok az bilimsel araştırma ve yayın yapılması sorunsallara çözüm bulmayı zorlaştırmaktadır. Çok az bilim insanı bu konuda kafa yormuş, çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.⁴ Kudurrularla ilgili ortak yasal problemleri ele alan güncel makaleler nadir olmakla birlikte, Orta Babil toprak sahipliği sistemi bilim insanlarınca sıklıkla tartışılmıştır. Bir diğer tartışma bu taşların kullanım amaçlarının ve kullanım yerlerinin belirlenmesi üzerine olmuştur.

Kudurrular, literatürlerde sıklıkla yapılan bir hata ile "sınır taşları" olarak adlandırılmaktadırlar. Çünkü bu taşlar sanıldığı aksine arazilere dikilmedikleri gibi tapınaklarda ele geçmişlerdir. Nitekim bu taşların hiçbirinin tarlalarda ele geçmemiş olması soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Elam askerlerinin Babil tapınaklarını yağmalayarak kudurruların çoğunu ganimet olarak Susa'ya (Elam) götürmeleri bu sorunu daha da derinleştirmiştir (Paulus, 2006: 26).⁵ Aynı zamanda Elam askerlerinin tarlaları dolaşarak ganimet olarak bu taşları toplaması da pek olası da görünmüyor (Buccellati, 1994: 284). Hem ganimet olarak taşınan hem de birçok nedenle yok olan kudurruların Orta Kassit Dönemi'ne ait olanlarının sayısı Geç Kassit Dönemi'ne göre oldukça azdır. Bunların çoğu, MÖ 12. yüzyılda Geç Kassit kralları Melişipak ve Marduk-apla-iddina'nın hükümdarlığına tarihlenmektedir. 60'tan fazla kudurru ise Erken Neo Babil Dönem'ne tarihlenmektedir. Ayrıca 60'a yakın hasarlı kudurru Susa'dan başka Babil, Ur, Dür-Kurigalzu ve Nippur, Sarol-e-zohab, Diyala Bölgesi, Sippar ve Kiş'te (Larsa ve güney şehirleri) ele geçmiş olduğunu hatırlatmak gerekmektedir (Tablo 1-2), (Seidl, 1989: 203). Bu karmaşaya rağmen kudurruları bir kronolojik düzleme oturtmak mümkün olmuştur.

⁴ Söz konusu bilim insanlarından Livingstone ve Slanski'nin çalışmasında kudurru terimi yerine "*Narrü*" terimi kullanılmıştır (Slanski, 2003: 59; Livingstone, 2006: 75).

⁵ Elamlıların bu kudurruları ne amaçla aldığı, aynı yöntemle kullanılıp kullanılmadıkları şu an için çözüme kavuşturulamamıştır.

Erken ve Orta Kassit Dönemlerinde (MÖ 1595-1225) Kudurrulara Geçiş

Kudurruların kullanılmasıyla başlayan süreç Kassitlerin bölgeye egemen olduklarını göstermektedir. Kudurrular sayesinde Kassitler hakkında birtakım bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Eldeki verilere göre büyük olasılıkla Zagros Dağları Bölgesi'nden gelen Kassitler, Sippar Bölgesi'ndeki çevreye yerleşerek Babil'in kuzeyini ele geçirmişlerdi. Bu halkın bazıları hızla Babil toplumuna karışarak kendilerini entegre etmeyi başarmışlardır. Bazıları ise kendi öz kültürlerini korumak adına Babil ordusuna karşı savaşmış olmalıdırlar. Bu çatışmaların varlığına dair en kesin bilgilere Babil yıllıklarında ulaşmak mümkündür. Bütün bu süreç Samsu-ditana Dönemi'nde Hitit kralı I. Murşili'nin Eski Babil'i istila ederek Hammurabi'nin hanedanlığına son vermesiyle başlamıştır. Bu siyasi politik süreçten en çok kazanç elde eden ve gelecekteki 400 yıl boyunca Babil'i yönetmek için tahtı ele geçirecek olan yeni güç elbette Kassitlerdi (Paulus, 2013: 88). Kassit yönetiminde baskıcı olmayan liberal bir iç politika izlenmiştir. Deniz Sülalesi topraklarının ele geçirilmesiyle (MÖ 1460) birlikte Babil'de yönetimin saha genişliği daha da artmıştır. Kassit egemenliği altında Babil, Sümer kent devletlerinin ayrılıkçı politikalarına son verilmiş daha demokratik katılımcı bir politika benimsenmiştir (Paulus, 2017: 234).

Kassit dönemindeki Babil'in bu siyasi ortamını en iyi yansıtan somut kalıntılar kudurrulardır. Orta Babil döneminde arazi tanımlamalarına ait planlar kil tabletlere işlenmeyip Kassit ve Yeni Assur Dönemleri arasında üretilmiş olan anıtsal kudurru taşlarına işlenmiştir. Bu süreç içerisinde kudurruların Kassit kültürüyle ilişkilendirilip görünümünün Erken Kassit Döneminde meydana gelen sosyo-tarihsel değişikliklerle ilişkili oldukları inkâr edilemez. Ancak kudurrularda bahsedilen toprak bağışlarının başlangıcını kavramak zordur (Şekil 1). Bunlardan Orta Kassit dönemine ait olanlarının hanedanlığın özelleştirme ya da bir çeşit liberal ekonomik politikayı uyguladığını göstermesi açısından önemlidir (Seidl, 1989: 203). Erken dönemlere tarihlenen kudurrulardan bazılarını ele aldığımızda dönemin siyasal ve sosyal dinamiklerine gönderme yaptıklarını görmekteyiz.

Örnekler vermek gerekirse erken dönemlere tarihlenenlerden Kadasman-Harbe I'den Adad rahibine verimsiz arazi verilmesi (MÖ 1400 civarı) bir kraliyet bağışı ile yapılmıştır. Kadasman-Harbe I'in oğlu Karigalzu I, (MÖ 1374'den önce) Tanrıça İştar'a önemli bir arazi bağışlama uygulaması da hükümdarlığının yazılı metinlerinden bilinmektedir. Bu örnekler Kassitli

kralların tanrılara ve yardımcılara sıklıkla bağış yaptıklarını göstermektedir. Arazi bağışları tanrılar dışında yardımcılara krallar tarafından sıklıkla yapılırdı (Livingstone, 2006: 81). Orta Kassit Dönemi'nde bir kişiye ve ailesine bağışlanan araziler, bu krallar tarafından önerilen bir ailenin kendi kendine yeterliliği için alan büyüklüğü sadece 5 hektar iken Eski Babil'de bu alan 14 hektar olarak uygulanmaktaydı. Nüfusun artışıyla birlikte arazinin dağılımı da küçülmektedir. Örneğin Burna-Burias II (MÖ 1359-1333), yönetimindeki Lassa'da Ur tapınak müzisyenine Sumundar kanalının kıyısında bulunan Bit-Sin-asared eyaletinde 2, Deniz sülalesi eyaletinde (olasılıkla Basra Körfezi'nin kuzeyinde bir yer) 2 (243 hektar ve 81 hektar) olmak üzere toplam 4 arazi bağışı yapılmıştır (Şekil 1), (Seidl, 1989: 49).

Farklı eyaletlerde bulunan bu büyüklükteki mülkler hiçbir koşulda tek bir aile tarafından, özellikle hak sahibi tapınakta görev yapıyorsa ve gayri menkulden uzakta yaşıyorsa toprağı işletemezdi. Bu nedenle, kral arazinin işletilmesi ile ilgili hak sahibine araziyi bağışlamaz; ancak araziden gelecek olan gelirden pay verirdi. Bu uygulama Eski Babil'de "*ilku vergi sistemi*" olarak yürümekte ve kralın kontrolü altında işletilmekteydi. Bu süre zarfında arazinin bazı kısımlarının hizmet karşılığında, toprağı işleten kişiye besin alanları olarak tahsis edilme durumları da bulunmaktaydı. Bu uygulamalar sorunsuz gibi görülse de zamanla bazı aksaklıkları beraberinde getirmiş olmalı. Sorunlar özellikle arazilerin yerel nüfustan halk tarafından da işletilmesiyle ortaya çıkmış olmalı. Çünkü bu durum Eski Babil'de ikili mülkiyet sistemine yol açmış olmalıydı. Birinci durumda farklı yerel mülkiyet biçimlerinin ortaya çıkması kaçınılmaz gibi durmaktadır. İkinci durumda ise arazi bağışlarında lehtarların (yararlanan kişilerin) hak talebinde bulunması ise mülkiyet sahiplerinin haklarından vazgeçmeme sorununu ortaya çıkarmış olmalıydı. Sonuçta bu sistemin tarihsel kökleri Eski Babil Dönemi'nde birtakım sorunların yaşanmasına zemin hazırlanmıştır (Paulus, 2013: 89). Bu sürecin uygulayıcısı Eski Babil, Hitit baskısıyla çöktü ve bu sırada Kassit Hanedanlığı Babil'de hızla egemenliğini kurmaya başladı. Bu nedenle, bu durum sadece Kuzey Babil için uygulanırken Babil'in güney kısımları Hamurabi'nin halefi Samsu-iluna altında ayrılmaya başladı. Ayrıca Babil, Deniz Sülalesi topraklarının bir parçası haline geldi ve en az bir asır sonrasına kadar Babil (şimdiki Kassit-Babil) kontrolüne girmedi (Seidl, 1989: 55). Bu dönem için ilgili belgelerin eksikliğinden dolayı ilku sistemi merkezi otorite ile birlikte çökerken arazinin bazı bölümleri hala yerel halk tarafından işletiliyordu (Pizzimenti, 2014: 154).

Erken Babil yönetiminde yaşanan bu aksaklıklar beraberinde Kassitlerin yönetimi ele geçirmelerine zemin hazırladı. Kassitler eski idari yapılara güvenemeyecekleri için onları organize etmek adına yeni bir yol bulmak zorunda olduklarını biliyorlardı. Kurulan yeni sistem teoride çok basitti: kral ailesini ve önemli memurları ödüllendirmek için onlara bir veya daha fazla köy bağışı yapıldı. Bağışlanan yerleşimler vergi ve diğer görevlerden muaf tutuldu ve il idaresinin sorumluluğundan kaldırıldı. Yeni sahipler toprağı işletme ve vergi tahsilatını organize etmek zorunda kaldılar, böylece yerel yönetimin yükünü hafiflettiler. Kral için yaratılan bir diğer avantaj bağımsızlık talep etme eğilimi olan güçlü yerel eyalet hükümetlerinin, illerde yaşayan kralın aile bireyleriyle veya memurlarıyla karşı karşıya kalması olmuştur. Babil'in batı kesiminde arazi çoğunlukla tanrılara⁶ dağıtılırken yeniden ele geçirilen Deniz Sülalesindeki parseller, Dicle Nehri'ne bitişik doğu eyaletleri ve Dür-Karigalzu'daki yeni kurulan kraliyet ikametgâhı çevresinde kraliyet hizmetçilerine tahsis edilmişti. Bu sistemler Kassit arazi bağış sistemi için paralellikler sunsa da kudurrular henüz bu bölgelerde tespit edilmemiştir.⁷

Bu dönem kudurrularının içeriğine baktığımızda çağdaşı kil belgelerle bir takım farklılıklar içerdiklerini görüyoruz. Yazılı içerikteki temel fark tabletlerdeki vaatlerin yeminler, mali ve diğer cezalar ile güvenceye alınmasıdır. Güvencenin en büyük dayanağını siyasi açıdan kral, dini açıdan tanrılar oluşturmaktaydı. Kralın hükümleri direk uygulanırken tanrılarının hükümleri lanetler üzerinden gerçekleştirilmekteydi (L.W. King, 1912: 37; Rogers, 1998: 11-15, Fig. 3-4). Lanetlerin işlendiği kuduru için seçilen stelin şekli amaçlanan konumunun sonucunu doğurur. Bu nedenle erken evreyle birlikte stellerin tapınaklarda dikilmeye başladıklarını söyleyebiliriz. Yararlanıcılar tarafından (kral değil) kurulma gerçeği, neden daha küçük olduklarını ve yapıldıkları malzemenin kalitesinin kraliyet steli için kullanıldandan daha düşük olmasını açıklar. Aynı saltanata ait kudurrular arasındaki boyut ve kalite farkları, onları sipariş eden yararlanıcıların farklı gereksinimlerinden kaynaklanıyor olabilir.

Erken Kassit zamanında kudurruların “icadında” tam olarak kimin sorumlu olduğunun belirlenmesi zordur. Erken dönem kudurrular (Erken ve Orta Kassit Dönemi) dikkatlice incelendiğinde yararlanıcıların, Kudur Enlil

⁶ Tanrılar adına toprakların işletilmesini tapınak görevlileri yürütmüştür.

⁷ Toprak mülkiyet sistemi Kassitlerin yönetimindeki Babil ile sınırlı değildir, aynı zamanda MÖ 3. bin yıldan itibaren Hana, Hatti ve Ugarit gibi diğer medeniyetlerde de bilinmektedir. (Seidl, 1989: 78).

(MÖ 1254- 1246) zamanına kadar düşünürsek neredeyse hepsinin rahipler, müzisyenler veya kâhinler gibi tapınak görevlilerinden oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Bu rahipler, özel hizmetler için ya da arazileri korumak için bir ödül olarak toprak bağışları almamışlardır. Kral ve tanrılar arasında kişisel arabulucu olarak rol aldıkları için de toprak sahibi olmuş olmalıdır. Kassitler zamanında rahiplik hakkında bilgiler bölük pörçüktür, ancak rahiplerin tapınaklara girebileceklerini ve orada dikilen kraliyet heykellerini ve stellerini inceleyebilecekleri, tapınak kütüphanelerine, kudurru yazıtlarının kompozisyonuna uyarlanmış metinlere erişebilecekleri kesindir. Belki de rahiplik, kudurrular aracılığıyla onaylanan arazi bağışlarını korumak için icat edilmişti. Böylece bu uygulama arazi bağış sistemi ile bağlantılı olarak toplumda güvensizliği olabildiğince aza indirmiş olmalı (Nemet-Nejat, 1998: 263).

Geç Kassit Dönemi (MÖ 1225-1155) Kudurru Kullanımı

Bu dönemde verilen arazinin ortalama alanı ile önceki dönemlere ait alanlar karşılaştırıldığında 153 Gurse-numun'dan (yaklaşık 1239 hektar) 52 Gurse-numun'a (yaklaşık 421 hektar) düşüş söz konusudur. Bu yaklaşık olarak bir köy arazisi alanına eşittir. Bunun nedeni 300 yıllık arazi bağışlarından sonra, artan miktarda yeniden dağıtım ve arazi gelişiminden az miktarda serbest arazi bulunmasından kaynaklanabilir. Aynı zamanda, idari yapılanma ve sulama sisteminin iyileştirilmesi sonucunda araziden elde edilen gerçek gelirin artması sağlanmış olabilir. Bir diğer önemli nokta bağışlanan toprakların coğrafi dağılımı da önceki zamanlardan farklı oluşudur. Bu süreçte de Deniz Sülalesi bölgesi hala en stratejik noktadır. Ancak egemenlik alanının güneydoğusunda neredeyse hiç yeni bağış yokken Bit-Per'i Amurru ve Irreja'nın kuzey illerinde yeni bağışların yapıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 1). Yararlanıcılara gelince bir kudurru arazisi alan ve onu koruyan sosyal grupların sayısının arttığı görülmektedir. Örneğin bir tapınak kasabı, Borsippa Zigguratından sorumlu kişi (falcı dâhil) ve ruhban sınıfı üyeleri için bağışların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten krala yakın yüksek rütbeli memurlara, kraliyet ailesinin üyelerine toprak bağışı devam etmekteydi (Paulus, 2007: 236).

Bu gelişmeyi anlamak için tarihsel arka planı dikkate almak gerekir. IV. Kastiliasu (MÖ 1232-1225) Dönemi'nde Asur kralı Tukulti-Ninurta I, Babili fethetti ve sonraki krallar Adad-Suma-iddina'ya (MÖ 1222-1217) kadar onun egemenliği altında hüküm sürdüler. Sadece eski kraliyet ailesinin bir üyesi olan Adad-Suma-Uşur (MÖ 1216-1187) ile Babil tahtı tekrar tamamen bağımsız hale gelebildi. Bu siyasi ortam kraliyet süresince güvensizlik

yaratarak Melişıpak'ın gelecekteki kralların ihlallere karşı kendi ailesine bağışların korunmasına dönük adımların atılmasına neden olmuştur.⁸ Melişıpak'ın sahnelendiği iki kudurruda da kral bir sunak önündedir. Bunlardan birinde kral oldukça belirgin kalkık ağızlı bir fes giymiştir. Melişıpak saltanatına atfedilen bir başka kudurruda devlet adamı olarak tanımlanan bir kişinin giyindiği şapkası aşınmıştır (Resim 1c), (Reade, 2009: 245, Fig. 8).

Bazı kudurrularda ise maalesef kişilerin makamlarını belirleyen ifadelere ulaşılmamıştır. Bunun gibi bir kudurru üzerinde kalkık ağızlı fese sahip sakallı adam görünümü Melişıpak saltanatına kadar uzatılabilir. Bu sahnede adam bir tanrı önünde oturmuş, sunak önünde tütsü görevini yerine getirmektedir. Bu kişinin, Emid-ana-Marduk, şimdiye kadar fark edilememiş bir Kassit kralı olabileceği de belirtilmiştir. Emid-ana-Marduk isminin kraliyet ailesi tarafından kullanıldığı bu kudurru doğrulamaktadır. Emid-ana-Marduk'un Kral Kurigalzu'nun (yaklaşık MÖ 1322-1298) oğullarından birisinin olabileceği iddia edilmektedir. Kudurru üzerinde Emid-ana-Marduk'un bulunduğu makam ismin hemen ardında yazılıyor olmalıydı, ancak bu kısım kırıktır (Resim 1d), (Reade, 2009: 245-246, Fig. 7).

Bu krallar döneminde yaşanan siyasi gelişmelerin izlerini kudurrular üzerinden takip etmek mümkündür (Tablo 2). Örneğin Babil'in yeniden fethi ile yaşanan siyasi değişimin izleri Assur sınırlarına yerleştirilen arazi bağışlarının coğrafi dağılımında görülebilir. Bu geçişte krallığın kuzey sınırında rahiplerden ziyade yüksek memurlara toprak tahsis edildiği açıktır. Resmi olarak daha önceki dönemlerden çeşitlilik bakımından zengin olan kudurru yazıtları, bölgesel özellikte kalmalarına rağmen daha standart hale gelmiştir. Hukuki bölüm genişletilmiş ve genellikle diğer kudurruların faydalanıcısı olan yüksek memurlarla özdeş olan tanıklar dâhil edilmiştir. Bu durum bağış sisteminde yaşanması muhtemel karmaşanın önüne geçilmesine dönük değişimin ayrıntılı olarak açıklanmasıdır. Bağış, yüksek memurlar tarafından şahit olunan kral tarafından ilan edilirdi ve bir kopyası bir tablete basılarak ilan edilirdi. Bu tablet kralın emirlerinin mühürlü bir belgesi olarak adlandırıldı. Bu belge, il idaresinin araziyi faydalanıcıya tahsis etme emridir. Bu bilirkişi, ilin hâkimleri ve kralın elçileri tarafından tanık olunan bir Ammatu tableti şeklinde belgelenen bir "toprak araştırması" sonrasında yapılırdı (Paulus, 2017: 237).

⁸ Kudurruları kendinden sonra gelen krallara karşı güvenlik amaçlı yapılmıştır.

II. İsin Dönemi (MÖ 1155- 1025) ve Özelleştirme

II. İsin Hanedanlığının ilk üç hükümdarı için çok az bilgi kaynağı vardır. Sadece Babil'i yeniden fetheden ve Marduk heykelini Babil'e iade eden Nabü-kudurri-uşur (MÖ 1125-1104) ile ilgili detaylı bilgiler elde edilmektedir. Bu kral zamanında krallıkta restorasyon aşamasına geçmiştir. Onun Elam seferlerinin olayları, zamanın bazı kudurruların öykücü girişlerinde anlatılır. Kendisi ve halefi Enlil-nadin-apli (MÖ 1103-1100), Kassit ve Deniz Sülalesinden kalan eski bağışları iade etmişlerdir. Bağışlanan toprakların iadelerinde, doğu sınırının yakınlarında bulunan Elam'dan kuzeyde Assura kadarkilerin coğrafi konumları açıkça belirtilmektedir (Şekil 1). Bu kudurruların yazıtları Geç Kassit Dönemi'ne çok benzerdir. Ancak hukuki bölümde bağış tarihi artık kudurruya kopyalanabilmektedir. Tipik kudurruların yanı sıra, küçük mülklerle ilgili özel işlemleri belgeleyen, ancak lanet veya sembollerden yoksun olan kuduru benzeri taş tabletler de kullanılmaya başlanmıştır (Paulus, 2007: 238). Burada dikkati çeken husus kudurruların II. İsin hanedanlığı zamanında özel mülkiyet satışlarını da içerecek şekilde genişletilmiş olmasıdır. Bu yazıtları karakterize eden, taşların en üstüne veya taşların yanlarından birine oyulmuş uzun süren lanetler ve ilahi amblemler, toprak ve onunla bağlantılı olarak verilen imtiyazlar tanrıların koruması altına alınmış ve hibe şartları dokunulmaz hale getirilmiştir (Hinke, 1911: VII).

Bu dönemin ikinci aşamasını Marduk-nādin-āhhe (MÖ 1099-1082), Marduk-Sapik-Zeri (MÖ 1081-1069) ve Adad-apla-iddina (MÖ 1068-1010) saltanatlarından oluşan bir hanedanlık temsil etmektedir. Marduk-nādin-āhhe ile başlayarak kraliyet bağış tabletinden kopyalanan bölümden sonraki hukuki bölüme bir "mühürleme onayı" eklenmiştir. Kudurrudaki yazıt bazen hukuki bölümle sınırlıydı, böylece sadece tanrıların sembolleri koruma altına alınmıştır. Bu form çok daha öz bilgiler içermekle birlikte şüphesiz daha küçük boyutuyla tapınaklardaki tablet şekilli kudurrular üzerine de yazılabilmekteydi (Black ve Green, 1998: 16).

Bu dönemin Babil krallığında kralın, eyalet valisinden ve astrarından bir miktar toprak satın aldığına dair yazılı kaynaklar oldukça dikkat çekicidir. Bu durum hükümdarın yönetimi altındaki toprakların tamamına sahip olmadığını kanıtlamaktadır. Ancak söz konusu mülkiyet satışlarında toprak sahasının geniş olmadığını da eklemek gerekmektedir. Bu dönemde de mülkün devredilmesinin olağan yolu kraliyet bağışından geçmekteydi (Black ve Green, 1998: 43). Bağış sistemini tam olarak anlamak için özellikle bu dönemde toprak mülkiyet sistemine daha yakından bakmalıyız. Babil'in

kırsal yapısı, tarlalarla çevrili nehir ve kanallar yanı sıra küçük yerleşimlerden oluşmaktaydı. Bu alanlar genellikle bir ailenin sahip olduğu ve yetiştiricilik yaptığı özel mülkiyettir. Kasabalar, eyalet hükümetine ve tüm eyaletlerin başı olarak krala karşı borçlu ve görevliydi. Bu kasabaların eyalete borçlu olduğu vergilerden muaf tutulduğu anlamına geliyordu. Bu gelir doğrudan yeni sahibin kasasına gidiyor ve tüm kasabayı etkili bir şekilde özel mülkiyet haline getiriyordu. Bununla birlikte ek bazı bilgiler de bulunmaktadır. Nippur çevresine kabataslak bazı özel yapıların dahil edildiğini mektuplarda sulama ile ilgili bağışlardan ve problemlerden bahsedilmediğini, ayrıca vergiden muafiyet konusunda anlaşmazlıkların mahkeme kayıtlarına aktarıldığını görüyoruz. Ancak bağışlanan kasabalar artık eyalet idaresinin bir parçası değildi ve eyalet arşivlerinin bu topraklara ilişkin artık kayıt tutmadığı da belirlenmiştir (Paulus, 2013: 89).

Hemen burada belirtmek gerekir ki çok az kudurrunun daha geç evrelerde kullanılmaya devam ettiğini görüyoruz. Simbar-şipak'ın MÖ 1026-1009 tarihli hükümdarlığı sonrasında hükümdarlığın başına geçen Nabû-mukîn-âpli Dönemi'ne tarihlenen (MÖ 964) bir kuduru bulunmaktadır. İki kişi arasında şahıs arazisinin satılmasına dönük 25 cm yüksekliğinde, 13.5 cm genişliğinde ve 6.2 cm kalınlığında yassı bir taşır. Taş üzerinde satılan iki alanın detaylı planı, birinci alanın ayrıntılı açıklaması, birinci alanın fiyat eşdeğerlerinin listesi, ödeme beyanı, yasaklar, orijinal tabletin mühürlenmesinde tanıkların listesi ve tarih yer alır. Devamında üstünkörü bir şekilde ikinci alanın açıklandığı ve satın alma için açıkça verilmeyen fiyat eşdeğerlerinin bir listesi yer almaktadır. Taşta lanetleme yapılmamışken tanrıların sembolleri ve normal bir koruma maddesi yazılmıştır (Weszeli, 2010: 101-102, 119). Diğerleri Marduk-zâkir-şumi hükümdarlığından bir çift kudurrudur. Bu kudurrular üzerine yapılan çalışmalar tarih analizi açısından farklılıklar içermektedir. Bunlardan ilkinin MÖ 889 yılına tarihlenmesi, ikincisinin MÖ 840 yılına tarihlenmiş olması (Iwaniszewski, 2003: 84) soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Çünkü söz konusu anıtsal kudurruların 49 yıl kullanılmış olmaları, Marduk-zâkir-şumi'nin hükümdarlığının bu kadar uzun sürüp sürmediği sorusunu beraberinde getirmektedir. MÖ 1. Binyıl içerisindeki bu anıtsal taşlarda II. İsin'deki gibi yeniliklerin devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin MÖ 1. binyıl başları itibarıyla hükümdarların hanedan mensupları ve yüksek mertebedeki kişiler dışında din adamlarına da toprak bağışı yapıldığını görüyoruz (Bringmann, 1980-1983: 269).

Sonuç

Oldukça önemli bilgilerin elde edilebileceği aşikar olan kudurrular ilk olarak Kassit hanedanlığı sırasında Kassit hükümdarlarının anlaşması ile Babil’de ortaya çıkar. Kudurruların çoğunun kullanımı Kassitlerden Yeni-Babil Dönemi’ne kadar uzanır. Bu kronoloji içerisinde taşların en erken kullanımı MÖ 16. yüzyılda Kassitlerin Babil’de yönetimi ele geçmesiyle başlamıştır. MÖ 12. yüzyıla kadar geçen süreçte Kassitlerin egemenliğinde Babil kültürünün bir parçası olarak toprak reformlarına ilişkin oldukça önemli bilgiler elde edilmiştir. Kudurru taşları üzerine işlenen zoomorfik üslupta tanrı sembolleri bu süreci yaşayan insanların kültürel ve dinsel dinamikleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.⁹

Kudurrular, Kassit ve II. İsin dönemlerinde yürütülen farklı bir ekonomik politikanın izlerini günümüze taşıyan ünik eserlerdendir. Anıtsal taşlar için ileri sürülen arazilerde kısmen toprağa gömüldükleri önerisi, erozyona maruz kaldıklarına dair izlerin olmayışı, yazıtların ve kabartmaların bozulmamasından çürümektedir. Bunlara ek, kudurruların hiçbirisi tarlalarda tespit edilmemiştir. Ganimet toplayan Elamite askerlerinin de kırsal alanlarda dolaşarak bu eserleri toplamış olmaları mümkün görülmemektedir (Buccellati, 1994: 284). Bütün bu nedenlerden dolayı kudurruların tarlalardan ziyade kamu meydanlarında kısa süreliğine sergilendiğini söyleyebiliriz. Halkın görebileceği bir yerde bu anıtsal bildiriler kısa süreliğine sergilendikten sonra tapınaklara yerleştiriliyor olmalıydılar. Arazilerin sınırlarını yerel halkın bildiğini hesaba katarsak bu taşların ıssız bir yere bırakılması da (çalınma, zarar verme, taşınma vs) akla makul gelmemektedir. Bu yüzden kralın hükümlerinin kamu meydanında sergilendiğini, aksi durumda hem kanuni yaptırımlar hem de tanrıların lanetleriyle yüzleşileceğinin beyan edilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Tanrı sembolleriyle ve bilgilendirme yazıtlarıyla arkeoloji literatüründe yerini alan kudurrular, Erken ve Orta Kassit sürecinde 40 ila 90 cm arasında değişen koyu kireç taşı üzerine işlenmişlerdir. Kudurrular bu özellikleriyle tarih yazıcılığı dışında hukuk yazıcılığı görevi de üstlenmişlerdi. Üzerindeki yazı ve tanrı gücüyle resmiyet kazanan toprak kullanımı daha çok kraliyet makamlarının en yüksek kişilerini işaret etmekteydi. Bir örneğin tapınağa bırakılması hem mülkiyetlerin tanrılar tarafından korunmasına hem de bir kopyasının saklanmasına dönüktü.

⁹ Hem Anadolu’nun hem de Mezopotamya’nın Eskiçağ insanları tanrıları antropomorfizm şeklinde algılamışken kudurrular üzerindeki tanrı sembolleri hayvanlar ya da melez hayvanlar aracılığıyla tasvir edilmişlerdir.

Bu taşların kullanımlarının Erken-Orta Kassit dönemlerinde oldukça az olduğunu görüyoruz. Bunun nedenini Elamlıların Babil'i yağmalayarak kudurruları Susa'ya taşımalarına ve toprak bağış sayısının az oluşuna bağlamak mümkündür. Geç Kassit Döneminden kalma kuduru sayısının ise oldukça fazla olduğunu görüyoruz (Şekil 1). Bunun sebepleri arasında arazilerin kullanımında sulama gibi teknik becerinin artmasıyla ekilebilir sahanın artması ve tüm arazinin daha küçük parçalara bölünmesi gösterilebilir. Hiç şüphesiz idari yapılanmada gerçekleşen değişimi de dikkate almalıyız. Çünkü bağışı yapılacak arazinin kapsadığı coğrafi yapıda bir önceki döneme göre değişim yaşanmıştır (Şekil 1). Kraliyet üyelerine ve yüksek rütbeli kişilere toprak bağışının devam ettiğini görüyoruz. Krallığın kuzey sınırı hariç dini görevler üstlenen tapınak görevlileri için yapılan toprak bağışının artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Kudurrulardaki hukuki bölümünde yaşanan artışın temel sebebi toprak bağışına tanıkların eklenmiş olmasıdır. Geç Kassit dönem kudurrularında gün, ay, yıl belirteci kralın adına göre belirtilirdi. Örneğin Geç Kassit Dönemi'nde aynı hükümdar zamanında iki kuduru yapılmışsa ve üzerlerine tarih belirteci işlenmişse onları ayıran zamanın aralığını hesaplamak kolaylaşır (Iwaniszewski, 2003: 84).

II. İsin Dönemine gelindiğinde krallık için “yenilenme” süreci tanımını yapabiliriz. Bu dönemin erken aşamasındaki kudurrulara yaşanan bazı olaylar öykü şeklinde girmiştir. Ayrıca kudurruların hukuk bölümlerinde bağış tarihleri açık bir şekilde yazılmaya başlanmıştır. Bunlar dışında kudurrulardaki yazıtların Geç Kassit Dönemi'nden pek farklı olmadıkları görülmektedir. Kudurrulara benzemekle birlikte daha küçük ölçekli arazilerin bağışına dönük taş tablet uygulamasına geçilmiştir. Bu girişim bürokraside yaşanan yoğunluğu önlemeye ve idari işlerin yükünü azaltmaya dönük bir teşebbüs olmalı. Bu dönemin ikinci aşamasında kudurruların hukuk bölümüne mühürleme onayı eklenmiştir. Yazıtların hukuk bölümüyle sınırlandırılması tanrı sembollerinin korunmasına dönük bir girişim olmalı. Bu da dini gücün baskın yönünü ortaya koymaktadır. Bu dönem için dikkat çekici bir diğer veri hanedanlığın valilerden ve diğer yönetici sınıftan toprak satın alma durumudur. Ayrıca kasabaların artık eyaletlere ödemeleri gereken vergiden muaf oldukları belirlenmiştir. Bu da kraliyet topraklarının tamamının hanedanlığın elinde olmadığını ve merkezi yönetimde güç zayıflamasının yaşandığına işaret eder (Şekil 1).

Kudurruların kullanım dönemleri değişkenlik gösterse de değişmeyen ortak özelliklerinin olduğunu görüyoruz. Taş üzerine genellikle 6 bölüm

içeren hükümler işlenmekteydi. Bunlar araziyi tanımlayan her bir taşın isminin olmasıyla başlar. Taş üzerine arazinin konumu ayrıntılı bir şekilde aktarılırdı. Şöyle ki genellikle arazinin kapsadığı toplam saha belirtilerek araziyi tanımlayan coğrafi özellikler işlenmiştir. Nadiren arazi bilirkişilerin isimleri de buna dahil edildi. Diğer bir bölümde arazinin değişim koşulları verilir. Taş üzerine ilgili tarafların isimleri, arazi değişiminin niteliğine ilişkin uygun tarihsel ve yasal bilgiler aktarılır. Ayrıca eğer arazi hibe yoluyla aktarılmamışsa satışın maddi değerinin ayrıntıları maddeler halinde yazılmaktaydı. Diğer bir bölümde mevcut olan şahitler listelenir ve taş üzerine hangi kralın yılı olduğu yazılırdı. Buraya taşı işleyen ustanın da adı yazılabilmekteydi. Son olarak kudurruların en karakteristik özelliği olan lanetlerin ifadeleri belirtilmekteydi. Bazen tanıkların bulunduğu liste sırası ile lanetlerin verildiği bölümün yerlerinin değişebildiğini de görüyoruz. Bazı kudurrularda her iki bölümün birleştirilerek daha büyük bir bölüm oluşturulmuştur. Bu bölümde tanrılar zikredilmeden, lanetler yazılmadan önce kralın bilgeliği, yüceliği ve gücünü öven bir tür krali propaganda yapılmaktadır. Kudurrularda arazilere yasal olmayacak şekilde ihlalde bulunulmaması için sahiplerin listesi verilir. Araziye yasal olmayacak şekilde el koyma dışında araziyi işlemi dışında kullanmamak, sınırlarını büyütmek veya küçülmek, üzerinden geçen su yollarının yönlerini değiştirmemek veya suyun akışını durdurmamak gibi kurallara da yer verilmekteydi (Paulus, 2006: 27, Fig. 2).

Sonuçta, Babil kudurruları medeni yargı ve dini işlevi olan özel bir kraliyet hibesini temsil eder. Yargısal olarak, sahiplerinin haklarını koruyan yasal bir belge olmakla birlikte kamuya açık ifadeler içermektedirler. Kudurruların hükümdarlık denetiminde özel mülkiyete ait bir unvanı simgelediğini söylemek mümkündür. Söz konusu mülkiyet denilince akla araziler gelse de bunlar arasında yapılar da bulunuyor olmalıydı. Kudurrulardaki kamu tanıklığının hibe ihlallerine karşı çağrılan lanetler aracılığıyla tanrılara yapılan bir itiraz ile korunduğunu görüyoruz. Tanrıları lanet formülleri aracılığıyla ceza vermeye tanık olarak çağırarak suretiyle kralın yasası, insanlar arasında daha bağlayıcı olunmasını sağlamıştır. Eski Yakın Doğu'nun toprak reformuyla yasa ilişkisinin anlaşılmasında kudurrulara aktarılan hibe oldukça önemlidir. Kraliyet hibesinin hükümlerinde kralın tanrılar tarafından görevlendirildiklerine ve bu nedenle toprak ve insanlar üzerinde haklarının olduğuna vurgu yapar. Bu nedenle kudurrularla aktarılan hibeye konu toprak parsellerinin kraliyet yasalarına tabi kılındığı anlaşılmaktadır. Kudurrulara yansıyan antlaşmada tanrıların tanıklık etmesi dini gücün yansımasıdır.

Hukuksal açıdan bakıldığında üç bölümünden oluşan hibe de toprakların tanrılara bağlanarak tamamlandığını görüyoruz. Bu durumda toprakların sadece kraliyet hukukunun yetkisi altında olmadığını, yerel tanrılar adına tapınakların da toprağı korumakla yükümlü olduğunu söyleyebiliriz. Ancak toprakların hibesi tanrılar tarafından krala bahşedilen dinsel yetkiyle dağıtılıyor olmalıydı. Babil topraklarının yönetsel işlemleriyle ilgili bilgileri kamu anıtları ve yasal belgeler olan kudurrulardan öğreniyoruz. Kudurrular ilk başta Kassit kralının yetkilileri ve hizmetçileri gibi kraliyet ailesinden kişilere toprakların dağılımı için kullanılmıştı. Daha sonra bu taşların hükümdarlar tarafından veya özel şahıslar arasında da satışa çıkarılan alanların sınırlarını işaretlemek için kullanıldığını görüyoruz. Kudurrular hükümdarın vasallarına, kraliyet ailesine veya önemli mevkideki yöneticiye hibe ettiği toprak arazisini kaydetmesi dışında özel mülk satışını da kaydeden yasal kraliyet arşivleri olarak kaydedilmekteydi. Bu yasal belgeler taş tablet şeklinde yapıldığı gibi kilden kopyaları da yapılmak suretiyle bir nevi tapu görevi üstlenmişti. Kilden yapılan kopyalar taştan yapılan kudurrunun kaybolması veya kırılması durumunda sahipliğı kanıtlayan yasal bir kanıt olarak da saklanıyor olmalıydı. Kudurrular özel mülkiyet ve bağış dışında kullanım için geçici süreliğine tahsis edilen arazilerin işletme haklarını sonuç kısmındaki lanetlemeyle dinsel bir yaptırıma bağlayarak koruma altına alınmasında da kullanılmıştır. Bu yöntemle kudurrular bahşedilen arazilerin hukuksal unvanını tasdiklemiş oldular. Ayrıca tanrıları tanık olarak göstererek dinsel bir güç kattığı bu resmî hibenin ihlaline karşı yargı yetkisinin elini de kuvvetlendirmiştir. Kudurrular üzerine işlenen bu bölümler hem medeni yargının hem de dini yargının toplumda bir arada uygulandığını göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ MUTLU, Suzan (2014), “Eski Mezopotamya’da Beddua ve Felaketlerden Koruma Ritüelleri”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 278-293.
- BELSER, Carl Wilhelm (1891), *Die Babylonische Kudurru-Inschriften: III Rawl 41-45, Nach Den Originalen Umschrieben Übersetzt und Erklart Nebst Dem Zum Ersten Mal veröfentlichten Text*, Leipzig.
- BLACK, Jeremy ve GREEN, Anthony (1998), *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, The British Museum Press, Bath.
- BRINGMANN, John A (1980-1983), “Kudurru”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, Bd. 6, Berlin-New York, 267-274.

- BUCCELLATI, Giorgio (1994), “The Kudurrus as Monuments”, Ed. Hermann Gasche, *Cinquante-deux reflexions sur le Proche-Orient ancien: Offertes en hommage a Leon de Meyer*, Mesopotamian History and Environment, Occasional Publications, Vol. 2. Peeters Publishers, Louvain, 283-291.
- FALES, Frederick Mario (1990), “The Rural Landscape of the Neo-Assyrian Empire: a Survey”, *State Archives of Assyria Bulletin*, IV.2, 81-142.
- GELB, Ignace J., STEINKELLER, Piotr ve WHITING JR, Robert M (1991), *Earliest Land Tenure Systems in the Near East: Ancient Kudurrus*, The University of Chicago Oriental Institute Publications, Vol. 104, Chicago, Illinois.
- HILL, Andrew E (1988), “The Ebal Ceremony as Hebrew Land Grant?”, *Journal of the Evangelical Theological Society*, 31.4, 399-406.
- HINKE, William John (1911), *Selected Babylonian Kudurru Inscriptions*, Semitic Studies Series Vol. XIV, Leiden: E.J. Brill, New York.
- IWANISZEWSKI, Stanislaw (2003), “Archaeoastronomical Analysis of Assyrian and Babylonian Monuments: Methodological Issues”, *Journal for the History of Astronomy Vol. XXXIV*, 79-93.
- L. W. KING, M.A (1912), *Babylonian Boundary-Stones and Memorial-Tablets in the British Museum*, Printed by Order of the Trustees, London.
- LEE, Rob., JONATHAN, Philip. ve ZİMAN, Pauline (2010), “A Response to Richard Sproat on Random Systems, Writing, and Entropy”, *Computational Linguistics*, 36.4, 791-794.
- LIVINGSTONE, Alasdair (2006), “A Neglected Kudurru or Boundary Stone of Marduk-Nādin- Ahhē”, *Revue d'assyriologie et d'archéologie Orientale*, 100, 75-82.
- MANDACI, Ebru (2016), “Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya Toplumlarında Büyü ve Büyücülük”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8.16, 217-232.
- NEMET-NEJAT, Karen Rhea (1998), *Daily Life in Ancient Mesopotamia*, California: Greenwood.
- OATES, Joan (2004), *Babil*, Çev. Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayıncılık, Ankara.
- ORNAN, Tallay (2005), *The Triumph of the Symbol: Pictorial representation of Deities in Mesopotamia and the Biblical Image Ban*. Fribourg, Switzerland / Göttingen, Germany: Academic Press / Vandenhoeck Ruprecht.
- PAULUS, Susanne (2006), “Kudurru-Göttlicher Schutz für Königliche Geschenke, Untersuchungen zu einer Mesopotamischen Denkmä/Ergattung des 2. Jt.

v. ehr.”, *Originalveröffentlichung in: Conrad: ein Magazin von Alumni für Alumni 2*, Münster, 26-29.

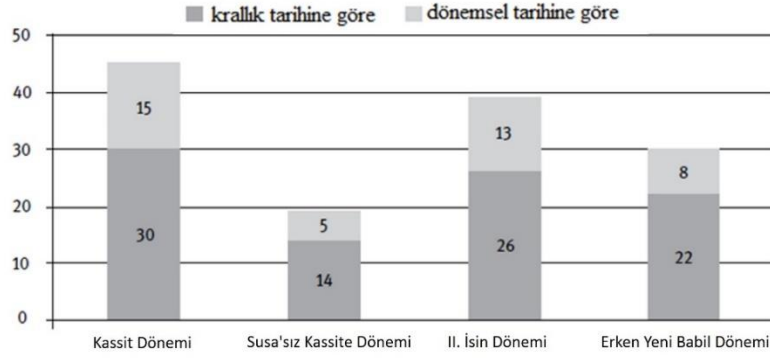
- PAULUS, Susanne (2013), “The Limits of Middle Babylonian Archives”, Ed. Michele Faraguna, *Archives and Archival Documents in Ancient Societies: Legal Documents in Ancient Societies IV*, Trieste 30 September - 1 October 2011, Trieste, EUT Edizioni Università di Trieste, 87-103.
- PAULUS, Susanne (2017), “The Babylonian Kudurru Inscriptions and Their Legal and Sociohistorical Implications”, Ed. K. Sternitzke, A. Bartelmus, M. Roaf, *Karduniash, Babylonien zur Kassitenzeit. Babylonia under the Kassites I*, Untersuchungen zur Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie, De Gruyter, München, 229-244.
- PIZZIMENTI, Sara (2014), “The Astral Family in Kassite Kudurrus Reliefs. Iconographical and Iconological Study of Šin, Šamaš and Ištar Astral Representations”, Ed. Lionel Marti, *La famille dans le Proche Orient ancien: réalités, symbolismes, et images. Proceedings of the 55th Rencontre Assyriologique Internationale at Paris, 6-9 July 2009*, Winona Lake, Eisenbrauns, 151-161.
- READE, Julian (2009), “Fez, Diadem, Turban, Chaplet: Power-Dressing at the Assyrian Court”, Ed. Mikko Luukko, *Of God(s) Trees, Kings and Scholars, Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, Finnish Oriental Society, 239-264
- ROGERS, John H. (1998), “Origins of the Ancient Constellations: I. The Mesopotamian Traditions”, *British Astronomical Association*, 108.1, 9-28.
- SEIDL, Ursula (1989), *Die babylonischen Kudurru-Reliefs: Symbole Mesopotamischer Gottheiten* (Orbis Biblicus et Orientalis 87), Freiburg, Switzerland/Göttingen, Germany: Universitätsverlag/Vandenhoeck Ruprecht.
- SLANSKI, Kathryn E. (2000), “Classification, Historiography and Monumental Authority: The Babylonian Entitlement Narûs (Kudurrus)”, *Journal of Cuneiform Studies*, 52, 95-114.
- SLANSKI, Kathryn E. (2003), *The Babylonian Entitlement Narûs (Kudurrus): A Study in Their Form and Function*, Journal of the American Oriental Society, 124.4, American Schools of Oriental Research, Boston.
- STEINKELLER, Piotr (2011), “Ancient Kudurru, Inscriptions”, Ed. A.R. George, *Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schøyen Collection*, The publication of Cornell University Studies in Assyriology and Sumerology, 17, Bethesda, Maryland, 211-220.

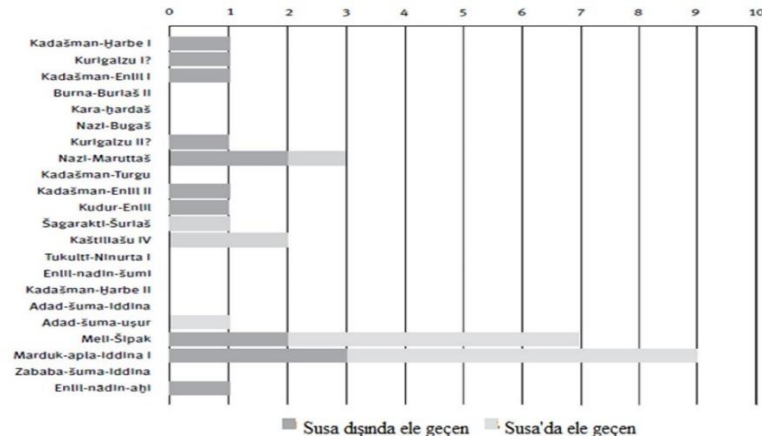
YAKINDOĞU ARKEOLOJİSİNDE KUDURRULAR VE
İŞLEVLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

- STEYMANS, Hans Ulrich (1995), *Deuteronomium 28 und die ade zur Thronfolgeregeling Asarhaddons*, *Orbis Biblicus et Orientalis* 145, Segen und Fluch im Alten Orient und in Israel, 145.
- WESZELI, Michaela (2010), “A New Boundary Stone of the Reign of Nabû-mukîn-apli (978-943 BC)”, *Revue D'Assyriologie et D'Archéologie Orientale*, 104, 99-130.
- WHEAT, Elizabeth Ruth Josie (2012), *Terrestrial Cartography in Ancient Mesopotamia*, A Thesis Submitted to the University of Birmingham for the Degree of Doctor of Philosophy.

EKLER

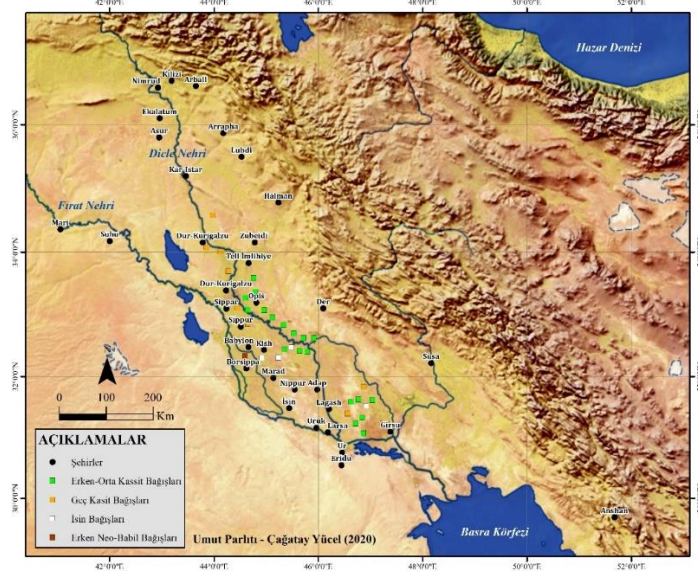

Tablo 1: Kudurruların sayısal ve kronolojik olarak dağılımı

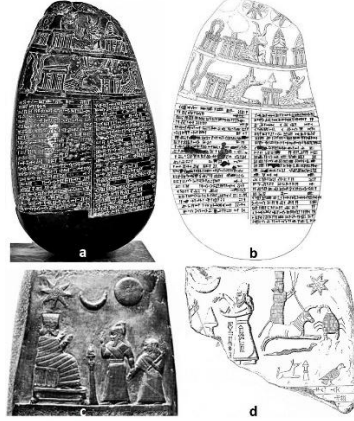

Tablo 2: Kudurruların Kassit krallarına göre dağılımları

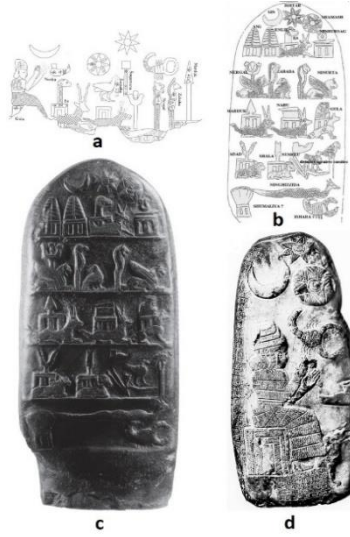
YAKINDOĞU ARKEOLOJİSİNDE KUDURRULAR VE
İŞLEVLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Şekil 1: Merkezler ve toprak bağışının dağılımını gösteren harita (Paulus, 2017: Fig. 10.03 haritası ve Hinke, 1911; L.W. King, 1912; Seidl, 1989; Slanski, 2003; Steymans, 1995 yayınları temel alınarak hazırlanmıştır).

Resim 1: a. Marduk Nādin Aḫḫē kudurrusu (Slanski, 2000: 96, Fig. 1); b. Marduk Nādin Aḫḫē kudurrusunun çizimi (Slanski, 2003: 4, Fig. 2); c. Meli-Ši ḪU kudurrusundan ayrıntı (Reade, 2009: Fig. 8); d. Emid-ana-Marduk Kudurrusu (Reade, 2009: Fig. 7).

Resim 2: a. Melişişipak kudurrusu üzerindeki ayrıntı (Tallay, 2005: 231, Fig. 16); b. Kudurru SB 800, Melişişipak (MÖ 1186-1172) kudurrusunun çizimi (Tallay, 2005: 236, Fig. 44); c. Melişişipak'a ait kudurrusunun ön yüzü (Pizzimenti, 2014: 157, Fig. 6); d. Kudurru SB 21, Marduk-apla-iddina I'e (MÖ 1171-1159) ait kudurru (Pizzimenti, 2014: 158, Fig. 7).

Resim 3: a. Meli-Şi HÛ (MÖ 1188-1174) kudurrusu (Seidl, 1989: 214, Levha 11a); b. Tanrı önünde sunu sahlenen Nabû kudurrusu (Seidl, 1989: Levha 22a).